

KONSTELACJE ROMANA JAWORSKIEGO (WITKACY – IRZYKOWSKI – BRZozowski)

STRESZCZENIE

Niniejsza rozprawa pokazuje Romana Jaworskiego (1883–1944) jako równorzędnego partnera czołowych twórców polskiego modernizmu: Stanisława Ignacego Witkiewicza, Karola Irzykowskiego i Stanisława Brzozowskiego.

Jaworski jako pisarz i publicysta był aktywnym uczestnikiem życia kulturalnego początku XX wieku. Historycy literatury skupiali się jednak głównie na jego projekcie groteski, sytuując go na marginesie epoki i traktując jako zaledwie zapowiedź dojrzałej postaci literatury groteskowej XX wieku. Z bogatego dorobku pisarza uwzględniano niemal wyłącznie debiutancki zbiór opowiadań *Historie maniaków* (1910) oraz powieść *Wesele hrabiego Orgaza* (1925), ostatnio również *Hamleta wtórego* (ok. 1918). Jedyna do tej pory monografia pisarza – *Gest pięknoducha. Roman Jaworski i jego estetyka brzydoty* autorstwa Radosława Okulicza-Kozaryna – sprowadza jego życie i twórczość do kategorii dandyzmu. Usytuowanie Jaworskiego w szerszym kontekście polskiego i europejskiego modernizmu było możliwe dzięki oparciu monografii na całej jego twórczości: nie tylko najlepiej znanych utworach, a nawet tych już wydobytych z archiwów – oprócz korespondencji opublikowano m.in. juvenilia (1903–1904), także nieukończoną powieść *Franciszek Pozór, syn Tomasza (Alcybiades)* (1914–1939) – lecz także zupełnie zapomnianej działalności publicystycznej, której Jaworski poświęcił całe życie, od debiutu w „Ruchu Katolickim” (1900) aż po artykuły publikowane w krakowskim „Czasie” (1936) czy warszawskich „Wymiarach” (1939). Ponadto Jaworski był autorem obszernej broszury politycznej *Na sejm. Niewyglaszona mowa na pierwszy Sejm Polski* (1919). Uwzględnienie tego bogatego dorobku ukazało pisarza nie tylko jako dandysa, lecz także twórcę (i współtwórcę) oryginalnego projektu środkowoeuropejskiego modernizmu.

Punkt wyjścia przedstawionej w pracy analizy stanowi propozycja formacji modernistycznej w 1910 roku Ryszarda Nycza (1977) oraz koncepcja „modalności modernizmu” Włodzimierza Boleckiego (2012). Inspiracje zaczerpnięte od polskich teoretyków zostały uzupełnione o perspektywy oferowane przez badania kulturowe (umożliwiające włączenie publicystyki pisarza do jego twórczości literackiej) oraz te spod znaku „innych modernizmów”: wernakularnego w ujęciu Miriam Bratu Hansen (2009) oraz

transnarodowego w brzmieniu zaproponowanym przez Susan Friedman (2007). Pierwszy z nich odchodzi od podziałów na wysoką i niską kulturę, co pozwoliło na włączenia w obszar badań nad modernizmem m.in. kabaretu oraz kina, a w niniejszej pracy doprowadziło do uruchomienia względem twórczości Jaworskiego takich kategorii, jak kicz i kamp. Natomiast ujęcie transnarodowe ukazuje Jaworskiego jako intelektualistę rozdartego między co najmniej dwoma tożsamościami: po odzyskaniu przez Polskę niepodległości mierzącemu się z koniecznością skonstruowania nowej definicji narodowości na gruzach identyfikacji imperialnej, galicyjskiej.

Do konstrukcji pracy wykorzystano analizę konstelacyjną Theodora Adorno, którą na grunt polskiego literaturoznawstwa przeniósł Ryszard Nycz (*Poetyka doświadczenia* 2012). Myślenie konstelacyjne to, jak ujął badacz, odrzucenie systematycznej analizy danego tematu, które w zamian wydobywa z samego materiału kategorie otwierające kolejny widok na obrany przedmiot. Konstelacja – według Adorna – zależy też od konceptu kultury jako palimpsestu: pewnych powiązań między przedmiotami nie można bowiem zobaczyć na powierzchni tekstu, trzeba szukać ich w wewnętrznej siatce związków rozciągniętej między niekiedy nawet najmniej oczywistymi rozwiązaniami. Konstelacja to koncepcja całości składającej się z heterogenicznych elementów, których nie można sprowadzić do żadnej zasady bądź prawidłowości (Nycz 2012)

W rozprawie twórczość Romana Jaworskiego została umieszczona w trzech konstelacjach: Witkacego, Irzykowskiego i Brzozowskiego.

Pierwsza konstelacja stanowi preludeum do właściwej części pracy oraz – jako omówienie relacji najlepiej opracowanej przez znawców Jaworskiego – krytycznie przedstawia stan badań. Na wstępie zostały tu omówione juvenilia pisarza, dzięki którym można lepiej zrozumieć zawilosci tomu *Historie maniaków*. Zbiór opowiadań zinterpretowano w kolejnym rozdziale jako autobiografikę (Saunders 2009), włączając w obszar analizy relację autora z Witkacym oraz Witoldem Wojtkiewiczem, a także kontekst środowiska kawiarnianego ówczesnego Krakowa. W ostatnim rozdziale tej konstelacji dokonano analizy porównawczej *622 upadków Bunga* Witkacego oraz opowiadania *Amor milczący* Jaworskiego, a także ukazano funkcjonowanie pragnienia homospołecznego (Sedgwick 1985) zarówno w utworach literackich obu pisarzy, jak i ich korespondencji.

Druga konstelacja została podzielona na dwie części. Pierwsza skupiona jest wokół kategorii konstrukcji (zainspirowanej m.in. pierwiastkiem konstrukcyjnym Irzykowskiego). Konstrukcja była istotna dla pisarza zarówno przed wojną, w jej trakcie, a także już po niej. Dlatego każdy z rozdziałów odpowiada wymienionemu okresowi w życiu Jaworskiego.

Pierwszy rozdział to omówienie działalności lwowskiego Klubu Konstrukcjonalistów, którego pisarz był współzałożycielem. Drugi przedstawia dalsze losy klubu już w dwudziestolecie – przeanalizowane zostało tu pismo „Krokwie”, oficjalny organ grupy oraz utwory Jaworskiego *Fanfaron* i *Wesele hrabiego Orgaza*, także w kontekście formizmu Witkacego i Leona Chwistka. W trzecim konstrukcjonalizm – do tej pory rozumiany w kontekście sztuki – zostaje wykorzystany do analizy działalności publicystycznej Jaworskiego. Omówiono tu artykuły publicystyczne z „Dziennika Polskiego” (1913) pod kątem skomplikowanej relacji między tożsamością polską a galicyjską. Następnie te z „Wiedeńskiego Kuriera Polskiego (1914–1915) – pisane już z perspektywy odzyskania przez Polskę niepodległości – ukazano jako swoistą przestrzeń budowania silnej tożsamości polskiej. Przedłużeniem tej tendencji w pismach Jaworskiego były artykuły z utworzonego przez pisarza we Lwowie „Nowego Słowa” (1918). Istotnym kontekstem dla ideologicznego pisarstwa Jaworskiego są jego nieukończone powieści – *Alcybiades* (1914–1915, 1918) oraz *Franciszek Pozór, syn Tomasza* (1933, 1939). Obie ukazują dużo bardziej skomplikowaną rzeczywistość wojenną i relacje międzynarodowe, szczególnie polsko-ukraińskie (w pierwszej powieści) oraz polsko-żydowskie (w drugiej). Zakończeniem tej części pracy jest analiza broszury politycznej *Na sejm* (1919), pisanej przez Jaworskiego z perspektywy odzyskanej niepodległości, w kontekście miejsca mniejszości narodowych w nowym państwie.

Centrum drugiej części konstelacji Irzykowskiego stanowi kwestia awangardowości Jaworskiego. Tę część rozpoczyna rozdział, w którym zostaje omówiony nieogłoszony w epoce dramat Jaworskiego – *Hamlet wtóry* (ok. 1918). Stanowi on przykład na charakterystyczne dla awangardy pytanie o ciągłość i zerwanie z dotychczasową kulturą. Ważną inspiracją dla rozumienia dynamiki ciągłości i zerwania były dla Jaworskiego pisma niemieckiego dramaturga Otto Ludwiga (1813–1865). Istotność Ludwiga w krytyce Jaworskiego obrazują jego recenzje teatralne, publikowane w „Dzienniku Polskim” w 1913 roku. Stanowią one materiał drugiego rozdziału tej części. Ich analiza pokazuje z jednej strony pragnienie Jaworskiego by ocalić istotne wartości ustępującej epoki, z drugiej strony poczucie konieczności wypracowania nowych form, odpowiadających na nowoczesne problemy. W ostatnim rozdziale powieść *Wesele hrabiego Orgaza* zostaje zestawiona z *Dobrodziejem złodziei* Irzykowskiego (1908) oraz *Triumwiratem*, opowiadaniem z debiutanckiego tomu *W burem ubraniu* Adama Ważyka (1930) w kontekście kategorii kiczu rodzącej się z demokratyzacji i umasowienia sztuki. Na zakończeniu tej części, a zarazem całej konstelacji Irzykowskiego wskazany zostaje szczególnie przypadek czeskiego tłumaczenia *Wesela hrabiego Orgaza* (1930), którego recepcja wskazywała na surrealistyczne inspiracje

Jaworskiego.

Trzecia i ostatnia konstelacja stanowi powrót do *Historii maniaków*, opisanych już szczegółowo w pierwszej konstelacji. Jednak tym razem opowiadanie *Bania doktora Lipka* zostało przeanalizowane pod kątem kategorii śmiechu/humoru zaproponowanej przez Brzozowskiego w *Legendzie Młodej Polski*. Data wydania obu dzieł, czyli znaczący 1910 rok, pozwala je zestawić jako dwie różne odpowiedzi na te same przemiany w literaturze i kulturze polskiej. Pozwoliło to wykazać, że opowiadaniem Jaworskiego rządzi nie tylko groteska, lecz także dużo szersza kategoria śmiechu/humoru, rozumiana także jako metoda poznania lub postawa wobec świata, dla której inspiracją była przede wszystkim kultura angielska. Kolejne rozdziały tej konstelacji zostały poświęcone działalności – głównie publicystycznej – Jaworskiego w dwudziestoleciu międzywojennym. Stanowią one tym samym próbę odpowiedzi na pytanie o to, kim mógłby być Brzozowski w powojennej Polsce. Ostatni rozdział przedstawia rozczarowanie Jaworskiego kierunkiem rozwoju rządów sanacyjnych. Ta kwestia zajmowała pisarza przede wszystkim podczas jego współpracy z socjalistycznym „Robotnikiem” (1933). Istotną ideą łączącą Jaworskiego i Brzozowskiego jest figura nowego człowieka, którego Brzozowski widział w robotniku, a Jaworski w typie żołnierza, wychowanego przez wojnę i prąd myślowy zapoczątkowany przez połączenie sił inteligencji i klasy robotniczej – analiza tych koncepcji kończy trzecią konstelację. Ostatecznie wszelkie projekty Jaworskiego przerwała ciężka choroba, wybuch wojny i śmierć pisarza w 1944 roku.

W zakończeniu pracy wskazane zostały perspektywy, które niniejsza praca otwiera do dalszych badań zarówno nad Jaworskim, jak i polskim wariantem modernizmu.

Wierocińska
Julia